

פירוש הנסתר לרד"ק על בראשית ב-ד: מהדורה מתוקנת

יצחק ברגר

הפירוש האליגורי של רבי דוד קמחי על בראשית פרקים ב-ד, אשר הוא כינה 'פירוש הנסתר', יצא לאור פעם ראשונה על פי ארבעה כתבי-יד [בנספח](#) לפירוש רד"ק לספר ישעיהו (ניו יורק, אוניברסיטת קולומביה, תרפ"ו) בעריכת א"א פינקלשטיין. חנה כשר, [במאמרה](#) הפתיחה שבכתבי-יד לפירושו האליגורי של רד"ק למעשה בראשית' (קרית ספר סב, ג-ד [תשמח-תשמט]), ע' 873-885), הציגה מספר תיקונים למהדורה זו על פי כתבי-יד נוספים (ע' 873 הערה 3). לאחרונה, העתיק הרב משה צוריאלי את הטקסט שבמהדורת פינקלשטיין [ופירסם אותו](#) בפרו 'אוצרות רבי דוד קמחי' (בני ברק, תשע"ו).

בחיבורי על גישתו של רד"ק לספר בראשית – אשר אני מתכוון להוציא לאור בשנת 2020 או 2021 – תרגמתי את הפירוש האליגורי לאנגלית וכתבתי הקדמה והערות נרחבות באותה שפה. במהלך עבודה זו, כאשר עלו בידי ספיקות בהבנת דבריו של רד"ק, נעזרתי בכל עדי-הנוסח הידועים, כולל 27 כתבי-יד שלמים (או כמעט שלמים) ושני קטעים. בעקבות כך, ראיתי לנכון לפרסם מהדורה חדשה של הפירוש, אשר תתאים לתרגום שלי ותכלול את כל התיקונים הדרושים.

בקטלוג של הספרייה הלאומית בירושלים מופיעה [רשימה של 29 כתבי-היד של הפירוש ומידע מפורט עליהם](#). (תודתי נתונה לספרייות בעלות כתבי-היד, ולצוות הספרייה הלאומית על עזרתם בהשגת עותקים. מספרים 30 ו-31 באותה רשימה אינם שייכים לעניינינו.) מבראשית ג, יא עד ג, טז – קרוב לעשרה אחוז של הפירוש – בדקתי את כל כתבי-היד לכל פרטיהם. בדקתי את הפירוש מתחילתו עד סופו בששה כתבי-יד: [הספרייה הלאומית 38°554](#), [בית המדרש לרבנים 1748](#), [הספרייה הלאומית הצרפתית 334](#), [גינזבורג 926](#), [בית המדרש לרבנים 2383](#), [ולורנציאנה Plut.I.8](#). במקרים שנשארו לי ספקות, בדקתי בדרך כלל את כל כתבי-היד. במידה מוגבלת, הצלחתי לזהות יחסים בין עדי-נוסח שונים על סמך טעויות משותפות, ואותם כתבי-יד שבדקתי לכל אורך הפירוש כוללים בין היתר נציגים של ה'משפחות' שזיהיתי. ברם, נראה כי המסורות השונות של הטקסט משקפות תהליך של השפעה הדדית, עד שקשה מאד ליצור אילן יוחסין ברור של עדי-הנוסח.

המהדורה שלי היא אקלקטית. כדי להקל על הקורא, העדפתי ברוב המקרים כתיב מלא כאשר מצאתי סמך לכך בכתבי-היד. כיון שסופרים אינם מקפידים לרוב על הצגת 'דיבור המתחיל' באופן מדויק, אימצתי בדרך כלל – בעקבות פינקלשטיין – את ציטוטי הטקסט המקראי המופיעים בכת"י בית המדרש לרבנים 2383. ציטוטים אלה מלאים וארוכים באופן ייחודי, ומסייעים בכך להבנת העניין. גם הוספתי פיסוק, הפנייות (אשר רובן נמצאות כבר במהדורתו של פינקלשטיין), ומספר הערות הכוללות בין היתר כמה חילופי-נוסח משמעותיים*.

אני תפילה שמהדורה מתוקנת זו תתרום תרומה בעלת משקל להבנת דברי אותו פרשן דגול – אשר עליו אמרו 'אם אין קמח אין תורה' – ותצליח במידה צנועה להגדיל תורה ולהאדירה.

* על ההקדמה וההערות הצייע לי אבי מורי פרופ' דוד ברגר מספר הצעות מועילות.

פירוש הנסתר לרד"ק על בראשית ב-ד

עתה אשוב לפרש הנסתר אשר מפסוק 'וייצר ה' אלהים את האדם' (בר' ב, ז) עד 'זה ספר תולדות אדם' (ה, א).¹

ב, ז: ותחלה אומר, כי ה'אדם' הנזכר מפסוק זה עד 'זה ספר תולדות אדם', הנגלה הוא על אדם הראשון, והנסתר הוא על שם המין. ושניהם הם אמת, אך הנגלה הוא להמון, והנסתר הוא ליחידים שהם סגולת ההמון. וכבר פרשנו ויהי האדם לנפש חיה במקומו על שני הפנים (פירוש הנגלה ב, ז).

ב, ח: ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם – 'עדן' הוא משל לשכל הפועל, והוא העדן האמתי הרוחני. והאל נטע בו גן מקדם בראש בריותיו: כשברא השכלים הנבדלים, שם בו כח לתת צורות בשפלים איש איש כפי עבודתו. לפיכך נקרא 'גן', שיש בו מיני עצים ומיני ירקות שונים זה מזה.

וישם שם את האדם אשר יצר – האדם אשר יצרו 'עפר מן האדמה' (ב, ז) – מן החומר הנקי שבה – שם אותו בגן להיותו ראש לכל הצורות השפלות. כי הוא יש בו כח מן העדן, והנה הוא עיקר הגן; והוא נטוע בעדן אם יעבוד וישמור הגן.

ב, ט: ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל – שנתן כח התאוה לכל בעלי חיים; ותאות המאכל, באיזה ענין שתהיה, תהיה אחר המראה. וכן אמר: 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם' (במ' טו, לט).

ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע – ה'גן' פירשנו. ו'בתוך הגן' הוא אמצעו, כי הלב באמצע הגוף. הצמיח בו האל שני 'עצים', והם משל לשני כחות שיש בלב: אחד מהן השכל האנושי, והוא עץ החיים; והשני הוא השכל החמרי, והוא עץ הדעת טוב ורע. ועץ החיים כולו טוב, אין בו רע כלל. כי השכל האנושי, בהתעסקו בחכמות האלהיות וישים כחו להדבק בשכל הפועל כפי כחו, הנה הוא כולו טוב. והשכל החמרי יש בו טוב בהתעסקו בלימודיות ובטבעיות שהם כסולם לעלות אל האלהיות; וגם יתעסק במלאכיות לחיי הגוף, ובתאויות להשאיר זרע. וזולתם הם רע.

ובבראשית רבה (טו, ו): א"ר יהודה ב"ר אילעי: עץ החיים מהלך חמש מאות שנה, וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו. ר' יצחק בשם ר' יהודה ב"ר אילעי אומר: לא סוף דבר נופו, אלא אפילו קורתו מהלך חמש מאות שנה. וזה ר"ל כי מן הארץ ועד הרקיע מהלך חמש מאות אמה, כמו שאמרו רז"ל (חגיגה יג, א); פסחים צד, ב) וכמו שאמרו חכמי המחקר. וכן ר"ל במשל הזה, כי השכל האנושי מגיע לדעת חכמת הטבע שהיא עד לרקיע; וזהו 'קורתו'. ו'נופו' ר"ל למעלה מן הרקיע, בידיעת תכונת הגלגלים וצבאותם וידיעת השכלים. ומה

¹ במהדורתו של פינקלשטיין, מופיע הביטוי 'אמר דוד בן יוסף בן קמחי ז"ל' לפני קטע זה (על פי [כת"י בודליאון](#) [Poc. 296](#)), אבל הוא איננו מופיע ברוב רובם של עדי-הנוסח. אף על פי כן, מאחר שניסוחים כאלה שכיחים בראש פירושיו של רד"ק, אין לשלול לגמרי את האפשרות שנוסח כת"י בודליאון הוא מקורי.

שאמרו 'וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו', ר"ל היצירות שנוצרו בששת ימי בראשית; והם מגלגל הלבנה ולמטה כמו שפירשנו בנגלה (בר' א, ב).

ב, י-יד: **ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד** – הוא השכל השופע מעדן להשקות הגן, והוא הלב כמו שפירשנו.

לארבעה ראשים – הם ארבעה חללים שבמות, שיש בהם שלשה כחות: הציור והמחשב והזכרון. הציור הוא בשני חללים המוקדמים. והמחשב הוא בבטן האמצעי, וקוראין אותו ה'דיין' כי הוא בוחן הציור ומעמידו על משפטו לפי דעתו של החושב. והמאוחר יהיה בו הזכרון והשמירה למה שחשב או ראה או שמע; ולפי שהמות אינו כל כך רך שם מפני שהוא הולך ומתקשה כלפי חוט השדרה, לפיכך הוא עוצר. ואלה הכחות אשר במוח יבואו לו מעזר הלב; לפיכך אמר: 'ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים'. והמשיל המוח למים לפי שהוא מימי, קר ולח.

ושמות הנהרות והלוכן וסבובן אין להם דרך במשל. אלא לפי שנהרות ההם נמצאים וידועים בשמותם ובמקומותם, והם יוצאין מעדן, עשה המשל בהם, כי לא יעשה אדם משל אלא בדבר הנמצא. ועוד הודיענו בסיפור הנהרות ובמקומותם והנמצא בהם, כי משה רבינו עליו השלום כתב אלה הדברים כולם ברוח הקודש מפי הגבורה. כי איך ידע משה כל אלה הדברים אשר בספר בראשית – והוא כתב כל אלה הדברים בספר התורה במדבר! מי הגיד לו ועל מי סמך על כל אשר כתב בדברים הספוריים, שאין בהם לא תורה ולא מצוה? אלא באמת מפי האל נאמר לו ברוח הקודש, לקיים חידוש העולם. וכתב חידושו וראשי הדברים ההווים מבריאת העולם עד צאת בני ישראל ממצרים.

ב, טו: **ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה** – לא שלקחו ממקום למקום לפי הנסתר, אלא שהעלהו ממדרגה למדרגה. וכן אמרו רבותינו ז"ל (ב"ר טז, ה): 'ויקח ויניחהו' – ר' יהודה אומר: עילה אותו, כמא דאת אמר 'ולקחום עמים' (יש' יד, ב). ר"ל כמו שכתבנו: שהעלהו ממדרגה למדרגה. כי תחלה הוא עפר מן האדמה או טפת זרע, והעלהו ממדרגה למדרגה להיותו מונח בגן עדן – הגן אשר נטע בעדן, לא אשר נטע באדמה אשר לוקח משם. וזה בשכל אשר נטוע בלבו בכח יוצא אל פועל יום יום בעזר השכל העליון הנקרא 'פועל', ובהתלמדות ובהשתדלות בו; ולא ישלם הפועל מבלתי שניהם. וההתלמדות וההשתדלות הוא מה שאמר 'לעבדה ולשמרה': 'לעבדה' זה הלימוד, ו'לשמרה' הוא שירחיק שכלו מהמונעים והפוצעים ויהיה שומר וזוכר אותו בכל עת. ואמרו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (ר' ספרי עקב מא): 'לעבדה' זה תלמוד, 'לשמרה' זה מצות.

ב, טז: **ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל** – וכיון שנטעו בעדן ראוי לצוות עליו ולהזהירו, כי אין מצוה ואזהרה בשאר בעלי חיים השפלים. והנה הוא מוזהר משכלו שיאכל מכל עץ הגן; והם מעלות החכמה, שהם חלוקים למיניהם כמו עצי הגן. והעליון שבהם הוא עץ החיים, והוא חכמת האלהות; והחכמות הקודמות לה בלימוד הם כסולם לעלות אליה. או תאמר כי הם כמבוא לבא אליה. כי עץ החיים הוא בתוך הגן, ומי שירצה לבוא אל תוך הגן – שהוא המקום האמצעי שבו מכל צד – לא יבא אליו עד שיעבור על כל

עצי הגן הנתועים סביב עץ החיים אשר בתוך הגן; ויעבור עליהם שורה אחר שורה עד הגיעו אל המקום האמצעי אשר בגן, ואז ימצא עץ החיים ויאכל מפריו וחי לעולם (הש' בר' ג, כב).

ב, יז-כ: ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות – כי השכל האלהי – אשר שכל האנושי חלק ממנו – מונע ההתעסקות בתאויות כלל, שהם מבטלים השכל האנושי; והנה הוא מת במות הגוף אם לא התעסק בו. לפיכך סמך לו ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. ר"ל: כיון שעשיתי את האדם עפר מן האדמה, לא טוב שיהיה שכלי כולו שלא יתעסק בעפריות כלל – לפיכך עשיתי מורכב מזה ומזה, שיתעסק בשניהם! אם כן, צריך עזר שיהיה עפרי כולו, ויעזרהו בצרכי מחייתו ובהשאיר המין אחריו. והוא ירכיב ימיו בשניהם, ויגביר החלק השכלי על העפרי; כי לכך נפח בו האל נשמת חיים, מה שלא עשה כן בשאר בעלי חיים שהם עפריים כולם.

ונתן באדם הבחירה שיתבונן כי לדרוך דרך השכל האנושי נברא, להבדילו מן הבהמות והחיות. וזהו שאמר וייצר ה' אלהים מן האדמה ... ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו: הביאם בלבו שיחשוב בהם שהם מן ה'אדמה' לבדה – והיא כלל לארבעה היסודות – והוא בשכל אשר בו ידע טבעם הכולל וטבעם הפרטי שמשתינים זה מזה; וזהו 'שמותם'. והוא בשכלו ידע כל זה; ואם כן יתבונן בעצמו כי האל חננה זה השכל להתבונן באלה הנבראים ושיהא מובדל מהם, והוא אדון על כולם. אם כן, לא ידרוך דרך השפלים ממנו שיהיה בהמה כמותם, אלא ישתדל בכל כוחו להדמות בעליונים ממנו.

ומה שאמר כל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, להודיע שנתן האל בו כח לדעת חכמת הטבע על השלמות. ואחר שזכר בעלי חיים, כל שכן בשפלים מהם; והם הצומח והדומם. ומה שאמר ולאדם לא מצא עזר כנגדו, ר"ל שלא מצא האדם בשכלו שיהיה כאלה הבהמות שיתעסק בעפריות; ולא מצא בשכלו שיהיו לו עזר – אבל לשטן – אם יהיו כנגדו ויתעסק בהן.

ב, כא: ויפל ה' אלהים תרדמה על האדם וישן – אבל האל נתן בו כח התאווה, ולא ראה שיהיה ער בשכלו תמיד, אלא שישן וירדם פעמים מהערת השכל ויתעסק בעפריות, כדי שיהיה לו עזר במציאות זה העולם. ומה שזכר שינה ותרדמה, כי פעמים ישן ופעמים ירדם; והכל לפי התגברות טבעו.

ויקח אחת מצלעותיו – מצדדיו. והוא השכל החמרי שזכרנו, אשר ישתמש האדם בקצתו בתאוותיו. ומה שאמר 'ויקח' ר"ל: לקחו מאת השכל האנושי להבדילו ממנו.

ויסגור בשר תחתנה – סגר בבשר – שהוא מושב התאווה וממעמדה – בפני השכל האנושי. וכל זה בטבע האדם.

ב, כב: ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה – חזק כח התאווה באדם, וזהו ה'בנין'. והאנושי הוא החלש, והוא 'ילד מסכן' (קה' ד, יג); וכח התאווה 'מלך גדול' (שם ט, יד). ונקרא 'אשה' השכל החמרי

שכח התאווה קבוע בו. וכן קראו חכמי המחקר החומר 'אשה', לפי שהוא מקבל הצורות זו אחר זו ונושא התמורות.²

ויביאה אל האדם – חברה אליו. והוא ירחיקנה מרחק הראוי, אחר שהוא אדם ולא בהמה. ואם לא ירחיקנה כראוי, יהיה בהמה כמו שהוא רוב בניינו.

ב,כג: ויאמר האדם – אחר שרואה האדם שרוב בניינו עפרי – בשר ועצמות – ימשך אל התאוות הבהמיות, ויאמר האדם **זאת הפעם עצם מעצמי**. כלומר: זאת הפעם שאני נמשך אחר התאוות – כמו שאמר: 'למשוך ביין את בשרי' (קה' ב,ג) – רואה אני שזו היא דרך טובה ללכת אחרי טבעי; ורוב טבעי הוא בשר ועצמות, שהם משכן התאוות. כלומר: זה הכח, שהוא כח החמרי, רואה אני שהוא קרוב אלי יותר מכח האנושי. זהו 'עצם מעצמי ובשר מבשרי'.

לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת – זאת התאווה ממני היא לוקחה, כי אני איש והיא אשה. כלומר: אני עפר מן האדמה ורוב בנייני ממנה, והתאווה קבועה בבעלי חיים החמריים.

ב,כד: על כן יעזב איש את אביו ואת אמו – על כן דרך רוב בני אדם לעזוב את 'אביו', והוא השכל, ואת 'אמו', היא הנפש העליונה שהשכל האנושי הוא חלק ממנה.

ודבק באשתו – היא האשה הנזכרת.

והיו לבשר אחד – כי השכל האנושי שב חמרי, והנה הם בשר אחד. והם עפר, ואל עפר ישובו.

ב,כה: ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו – ואחר שהאדם דבק באשתו, הנה הם שניהם ערומי השכל, ואין להם בושות מעצמם שהם אינם נבדלים מן הבהמה ביצירה. וגם מתערבים עמה, ורוח אחד לכל (הש' קה' ג,יט).

ג,א: והנחש היה ערום מכל חית השדה – זהו השכל החמרי. שאע"פ שכח התאווה היא בכל חית השדה – ובכללה הבהמה והעוף – כמו שנטעו בהם ה' אלהים, הנה הנחש שהוא באדם יש בו ערמה ותחבולה יותר מכל חית השדה, ויש בו דעת להסית ולהדיח, והוא מעורר כח התאווה. וזהו דיבורו עם האשה.

לא תאכלו מכל עץ הגן – אם מנע מכם תאוות הגוף, אם כן כל טוב מנע מכם – זו היא הסתת הנחש. וזהו לשון 'נחש', שהוא מנחש ומנסה אם יוכל לפתות מי שדעתו אליו. ומה שאמרו רבותינו ז"ל בענין הנחש הוא ענין הנסתר; שאמרו (פדר"א יג) שהנחש היה גדול כגמל, וסמאל רוכב עליו, והקב"ה שוחק על גמל ורוכבו. ועוד אמרו (שבת קמה,ב-קמו,א): כשבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא. ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן. אומות העולם שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן.

² בכתבי-יד אחדים (כגון כת"י בודליאן Opp. 389) הנוסחה היא 'נושא התמונות (shapes)', במקביל לביטוי 'מקבל הצורות' (forms).

ג,ב-ג: ותאמר האשה אל הנחש – ענין מענה האשה כי אינה מתפתה בתחלת מחשבה, אלא מעט מעט הולכת ומתפתה. ומתחלה אמרה – כלומר: ענתה במחשבה – כי לא מנע האל כל תאות הגוף, שהרי בראנו לאכל ולשתות ולשמור חיי בגוף בכחנו. ומפרי העץ [אשר בתוך הגן] אמר [אלהים] לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו³ אפי' במותר לנו אם לא להשאיר זרע. וכן בשאר הנאות הגוף לא נהנה אלא בשיעור לחיות ולשמור הבריאות. ואם נעבור על זה, תמות הנפש במות הגוף.

ג,ד: ויאמר הנחש – הוסיף הנחש לפתות עוד, ואמר לאשה: בעבור הנאות הגוף לא מות תמותון.

ג,ה: כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים – כל זמן שתתעסקו בהנאות הגוף, תשכילו יותר.

יודעי טוב ורע – פתה אותה ואמר לה: התחילו בתאוות הגוף ותדעו ותשכילו הטוב והרע, ותקחו הטוב ותניחו הרע. וזה היה פתוי, כי אחר שיתעסקו כלל בתאוות, יתפשטו בהם עד שיתעסקו גם ברע שבהם.

ג,ו: ותרא האשה – בעין.

כי טוב העץ למאכל – הסתכלה בענין התאוה, וראתה כי טוב להתעסק בתאוות הגוף. ומלת 'למאכל' כוללת מאכל הפה ומאכל התשמיש, על כינוי: 'אכלה ומחתה פיה' (משלי ל, ב).

וכי תאוה הוא לעינים – כי במראה עינים תהיה התאוה במאכלים הטובים ובצורות הנשים הנאות.

ונחמד העץ להשכיל – כדברי הנחש שאמר: 'והייתם כאלהים יודעי טוב ורע' (בר' ג, ה).

ותתן גם לאישה עמה ויאכל – למי שראוי להיות אישה ויתגבר עליה. והנה שב להיות כמוה, והוסר הבשר הסוגר והמחיצה המבדלת. ומה שאמרו רז"ל (ב"ר טו, ז): עץ הדעת לא גילה הקב"ה אותו לאדם ולא עתיד לגלותו – והביא זה רבינו משה ז"ל, ואמר לחזק הדבר 'וטבע המציאות יחייב זה' (מו"נ ב, ל) – ר"ל: לא גילה הרע היוצא ממנו באכילתו. והוא שאמר שלמה ע"ה 'גם את העולם נתן בלבם' (קה' ג, יא): צריך להתעסק קצת בתאוות לקיים המציאות. וזהו רצון הבורא שיישן האדם פעמים, כמו שכתבנו. וזהו מה שפי' רבינו 'טבע

---

³ בכתבי-היד – אשר רובם מציגים בטעות את הציטוט הזה כ'דיבור המתחיל' חדש – הנוסחה כאן היא מקוצרת. הנוסחה שהצגתי היא איפוא משוערת, והמילים שהוספתי בסוגריים מרובעים אינן נמצאות באף כתב-יד. ראוי לציין כי בעדי-נוסח בודדים – כגון כת"י [הספרייה הבריטית Add. 27179](#) – במקום 'העץ [אשר בתוך הגן]' כתוב 'עץ הדעת טוב ורע'.

⁴ 'כי טבע המציאות יחייב זה' הוא הניסוח בתרגומו של יהודה אלחריזי, אשר רד"ק מעדיף אותו לפעמים. בתרגומו של רבי שמואל אבן תיבון הניסוח הוא: 'שטבע המציאות כן חייב'.

המציאות יחייב זה'. והחכם רבי שמואל אבן תבון פירש: 'לאדם' – למי שנקרא 'אדם'; שאין מטבעו זה, ולא אכל ממנו כי אם על ידי האשה.⁵

ג,ז: ותפקחנה עיני שניהם – הפך 'ונפקחו עיניכם' שאמר המפתה (בר' ג,ה): פעמים נפקחים עיני שניהם, וישוב החמרי אנושי כמו ששב מתחלה האנושי חמרי, ומכירים כי חטאו ברדפם אחרי התאוות.

וידעו כי עירומים הם – הכירו כי עירומי השכל היו.

ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות – עלה תאנה הוא דמיון לשלשה הכחות אשר במוח. כי הוא מחולק לשלשה; והאמצעי הוא הגבוה, וכן הוא ה'דיין' במוח. וטעם 'ויתפרו' – שיחדו אותם אל השכל. וזה טעם 'חגורות' – כמו 'שארית חמות תחגור' (תה' עו,יא), כלומר שאסרו וחגרו לבם ודעתם ולא התירו אותם אל התאוות. ורבותינו ז"ל (ב"ר יט,ו) פירשו במשל 'עלה תאנה' – תואנה, כמו 'כי תאנה הוא מבקש' (שו' יד,ד).

ג,ח: וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום – זהו השכל האנושי המכריז והמזהיר במצות האל וברצונו, והוא מתהלך בגן כמו שפירשנו. וטעם 'לרוח היום' – לעת פנות היום, שהוא מצטנן. וכן הוא, כי קרוב לעת הזקנה יצטנן חמות הטבע, ויחל להרחיק תאוות הגוף.

ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלהים בתוך עץ הגן – כי בוש ממעשיו הראשונים, כמו שאמר: 'למען תזכרי ובשת' (יח' טז,ג).

ג,ט: ויאמר לו איכה – כלומר: למה אתה בוש? וכבר פירשנו טעם השאלה (פירוש הנגלה ג,ט).

ג,י: ויאמר את קולך שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא – עד עתה ערום אני משכל; לפיכך אני בוש.

ג,יא: ויאמר מי הגיד לך כי ערום אתה -- המעשים הרעים הם הם המגידים בסוף כי שקר נסכם (הש' יר' י,ד; נא,יז).

ג,יב-יג: ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואכל [ויאמר ה' אלהים לאשה מה זאת עשית ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל]⁶ – כבר פירשנו האשה והנחש.

ג,יד: ויאמר ה' אלהים אל הנחש כי עשית זאת ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה – כמו שאתה ערום מכל חית השדה (בר' ג,א), כן תהיה ארור מכולם. כי אין להם עונש ושכר, ואתה יהיה לך עונש על מעשיך הרעים.

⁵ לדיבור זה בכללו, השוו פירוש רבי שמואל אבן תבון לקהלת ז,כז-כט.

⁶ השורה שבסוגריים מרובעים אינה נמצאת באף כתב-יד, אבל ברור שרד"ק מתייחס גם אליה.

על גחונך תלך – אחר שעשית עצמך כבהמה, תהיה כבהמה: לא כאדם שהולך בקומה זקופה, אלא כבהמה שהולכת על ארבע – ויותר פחות מן הבהמה שהולכת על ארבע! אבל תהיה כקטני השרצים שהולכים על בטנם; ר"ל שתלך בכל מעשיך שחוח, לא קוממיות (הש' וי' כו, יג).

ועפר תאכל כל ימי חיידך – הן ימי המפתה: כל זמן שהוא ברשעו ויתגבר על האדם יאכל עפר;⁷ והם הנאות הגוף, ואין להם מעמד. ואכילת העפר הוא משל, על דרך שאמרו רבותינו ז"ל: 'עפרא בפומיה דאיוב' (הש' ב"ב טז, א). וכן יהיה עד שעה שימות בקרבנו, כמו שאמר: 'ולבי חלל בקרבי' (תה' קט, כב). וכאשר ימות הוא, יחיה השכל האנושי, ויאכל פרי עץ החיים וחי לעולם (הש' בר' ג, כב).

ג, טו: ואיבה אשית בינך ובין האשה ובין זרעך ובין זרעה – האיבה היא שהאחד ישתדל להמית האחר. וכן הוא טבע כל אדם שהם זרע ה'אשה'; ושניהם הם בה – המפתה והמפותה. ואע"פ שמראה עצמו המפתה מתחלה כאוהב כמו שפירשנו, נשיקותיו הם 'נשיקות שונא' (מש' כז, ו).⁸

הוא ישופך ראש – מתחלה יכך זרע האשה אם יתחכם שלא תרים ראשך עליו, ואז יהיה זרע ה'אדם'. כי על כל פנים האדם מתחלתו הוא זרע ה'אשה', 'כי יצר לב האדם רע מנעוריו' (בר' ח, כא). ואמרו בבראשית רבה (ר' אדר"נ טז, ב): שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ואם יתחכם מעט מעט, ימות הנחש ויחיה זרע האדם.

ואתה תשופנו עקב – ואם תמצאנו חלש ותתגבר עליו ויפותה לעצתך, אתה תמיתנו בסוף מיתה עולמית; כי עפר הוא, ואל עפר ישוב (הש' בר' ג, יט).

ג, טז: אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרויך – כי תאוות החומר – שהוא ה'אשה' – הן עמל ועצבון למתעסק בהן. וה'אדם' הוא חפשי מהן: לא ידאג להן, כי די לו לחם לאכל ובגד ללבש. וה'הרויך' היא המחשבה הרעה להתעסק בהן, כמו 'הרה עמל וילד און' (אי' טו, לה).⁹

---

⁷ ברוב כתבי-היד כתוב: 'ימי המפתה הם כל זמן שהוא ברשעו ויתגבר על האדם יאכל עפר' (או נוסחה הדומה לזאת);

אך הניסוח הזה הוא מגומגם. הנוסחה שאימצתי מופיעה במספר כתבי-יד, כגון [לורנציאנה Plut.I.08](#).

⁸ במספר עדי-נוסח – כגון כת"י הספרייה הבריטית Add. 26900 – במקום 'נשיקותיו הם נשיקות שונא' כתוב 'נערתות נשיקות שונא', בהתאם לביטוי המלא בספר משלי. אך הנוסחה שהצגתי נראית נכונה.

⁹ המילה 'כמו' אינה נמצאת ברוב כתבי-היד, והוספתי אותה על פי עדי-נוסח בודדים, כגון [כת"י לורנציאנה Plut.I.08](#). אשר לציטוט המקראי עצמו, ברוב כתבי-היד מופיע הניסוח 'הרה עמל וילד שקר' הנמצא בספר תהלים (ז, טו). למרות זאת, סביר להניח – בהתאם לעדי-נוסח אחרים ([כגון כת"י לורנציאנה Plut.I.08](#)) – שרד"ק אימץ את הביטוי בספר איוב 'הרה עמל וילד און'; שכן לדעתו משמעות השורש 'און' – כמו זו של 'עמל' – כוללת לא רק 'שקר' אלא גם 'עמילות', מושג התואם היטב את ההקשר. ראו הערכים 'און' ו'עמל' בספר השרשים לרד"ק.

בעצב תלדי בנים – אם תצא המחשבה למעשה, והם ה'בנים' הילודים לו, הוא עצב ועמל; ואפילו הנאת שעתו אין לו. כי אם יקנה ממון יקנה בעמל; ואם יקנהו ויאבד מידו, הנה הוא עצב יותר ממי שלא קנהו כלל. וכן אם יהיו לו בנים ויחלו וימותו, הנה הוא עצב יותר ממי שלא היו לו כלל.¹⁰

ואל אישך תשוקתך – ואז תשתוקקי אל 'אישך', שהוא השכל האנושי שהוא ראוי להיות איש. והתשוקה היא שיאמר בעת העצבון: טוב היה לי אם לא קניתי ממון, אם לא ילדתי בנים, ולא רדפתי אחר תאוות הגוף. אז טוב לי¹¹ והייתי בטוח, כי מי שלא ירוץ לא יכשל.

והוא ימשל בך – והוא הראוי¹² למשל בך, ולא יתירך אל התאוות.

ולאדם אמר – השלים תוכחת האשה ואמר תוכחת האדם, והוא השכל האנושי כמו שכתבנו.

כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ אשר צויתך לאמר לא תאכל ממנו – שנמשכת אחר החומר.

ארורה האדמה בעבורך – הפך מה שהיתה ראויה להיות ברוכה בעבורך. כי לפיכך שמתוך עם האדמה – והוא הגוף – כדי שתמשוך האדמה אליך, ולא שתמשך אתה אחריה. ופירוש 'ארורה' כמו שפירשנו 'ארור אתה מכל הבהמה' (ג,יד). וזה טעם 'בעבורך' – כי בעבורו הוא העונש והשכר.

בעצבון תאכלנה כל ימי חיך – אם נמשכת אחר התאוה כדי שתהנה מעט, עצב תהיה באותה אכילה כמו שפירשנו (ג,טו).

ג,יח: וקוץ ודרדר תצמיח לך – העמל העצבון הוא קוץ ודרדר, שיכאיבך הפך ההנאה שחשבת.

ואכלת את עשב השדה – כיון ששבת כבהמה, יהיה מאכלך מאכל בהמה – לא פרי עץ החיים.

ג,יט: בזעת אפך תאכל לחם עד שובך אל האדמה – ומה שתאכל בעולם הזה שיהיה נבחר ממאכל בהמה יהיה לך בזעת אפך, פחות מן הבהמה שמאכלה מזומן לה בשדה בלא עמל.

כי ממנה לקחת – כי בנין האדם – והוא הגוף – מארבעה יסודות, שהם ארץ ומים ורוח ואש;¹³ ורוב בניינו מיסוד העפר, שהם הגידים והעצמות שהם קרים ויבשים כעפר.

---

¹⁰ במרבית כתבי-היד הנוסחה היא: 'וכן אם יהיו לו בנים יחלו וימותו, והנה הוא עצב ממי שלא היו לו כלל' (או נוסחה דומה לזאת). ברם, ניסוח זה הוא בעייתי משתי סיבות: הבנים של רודפי ממון אינם מתים בחיי אבותיהם באופן עקבי; ואפילו כאשר הם מתים, אין זאת תוצאה טבעית המתאימה לעונשים האחרים שרד"ק מתאר בחיבור זה. אי לכך, העדפתי את הנוסחה 'וכן אם יהיו לו בנים יחלו וימותו, הנה הוא עצב ...', על פי עדי-נוסח בודדים (כגון כת"י מונטיפיורי 485). בכתבי-יד אחדים כל המשפט חסר, אך נדמה כי השמטה זו היא תוצאת טעות-הדומות.

¹¹ ברוב כתבי-היד חסירה המילה 'לי'. הוספתי אותה על פי מספר עדי-נוסח, כגון [כת"י לורנציאנה Plut.I.08](#).

¹² ברוב כתבי-היד הנוסחה היא: 'והוא היה ראוי'; אך העדפתי את הנוסחה 'והוא הראוי' על פי מספר כתבי-יד, כגון

[לורנציאנה Plut.I.08](#).

כי עפר אתה ואל עפר תשוב – לא אל ארץ החיים, כי לא ישאר ממך חלק עליוני.

ג,כ: ויקרא האדם שם אשתו חוה – כי חומר האדם הוא כחומר חיות השדה – מעט הוא ההבדל ביניהם – לפיכך שם הבדל מעט בקריאת השמות, שזה בוי"ו וזה בוי"ד.

כי היא היתה אם כל חי – היא אם כל חי מרגיש; שהוא בעל תאווה וכן היא בעלת תאווה. אבל היא נקראת אם להם, לפי שהיא החומר הנקי אשר באדמה; והיא מושלת על כל חי באדמה מפני השכל החמרי אשר בה, שהוא מושל בתחבולותיו עליהם בממשלה שנתן לה האל.

ג,כא: ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם – פי': וכבר עשה להם ה' אלהים כתנות עור להלביש מערומיהם, שהם ערומי השכל; ולמה הם ערומים, כי הוא עשה להם מלבוש טוב! ואין זה להם אלה מבחירתם הרעה.

ואמר 'כתנות עור', ולא כתנות צמר ופשתים ומשי וזולתם ממה שעושים להם היריעות והבגדים, לפי שהם דבר מלאכותי ולא טבעי. והעור הוא דבר טבעי אחד מיוחד: לא נעשה מהתחברות חוט אל חוט, ולא יפרד לחוטים אם לא בהכרח. כן השכל האנושי דבר טבעי מיוחד: לא יחובר לו דבר מן השכל החמרי אף כי אחד מן הגופנים, ולא ישחת אלא בהכרח תאות הגוף. והוא אור בהיר, לא יחשך אם לא יחשיכוהו בהכרח כלי הגוף. וכן מצאו כתוב בתורתנו של ר' מאיר: 'כתנות אור' (ב"ר כ,יב).

ג,כב: ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע – כבר פירשנו הענין הזה בפסוק 'ומען הדעת טוב ורע' בנגלה (בר' ב,יז), ופירשנו 'כאלהים יודעי טוב ורע' (בר' ג,ה) בשני פנים. ובפסוק הזה נראה לי כי פירושו כן: אמר 'ממנו' כנגד המלאכים, ושיתף עצמו יתברך עמהם לפי שהם שכלים נפרדים כמוהו. אבל הוא עילה והם עלולים; והעלולים לא ידעו העילה על אמיתתה, כמו שאמרו רבו' ז"ל (ר' ספרא וי' א; במ"ר יד,כב): אמר ר' עקיבא: 'כי לא יראני האדם וחי' – אפי' חיות הקדש אינם יודעין אותו. ואמר 'כאחד' – ולא 'אחד' מפני החלק העליון שבו – לפי שהשכל השופע באדם מן השכל הפועל דומה לו בקצת, ולא על דרך השלמות כל זמן שהוא דבק בחומר. לפיכך אמר 'כאחד ממנו'. ואמר: הנה הוא כאחד ממנו בשכל הנתון בו, והנה התיר נפשו לדעת טוב ורע ולרדוף אחר התאוות, ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים. כלומר: אע"פ ששלח עצמו אל הגופניות שהם עץ הדעת טוב ורע – כי כן דרך רוב בני אדם – אע"פ כן נתן לו ידים לשוב ולקחת גם מעץ החיים כמו שלקח מעץ הדעת טוב ורע, אולי ישיב אל לבו כי זו היא הדרך הטובה, ויאכל מעץ החיים וחי לעולם אחרי מות הגוף. ובאמרו 'פן' – שפירושו 'אולי' – לפי שהם מעט מן המעט מי שיאכל מעץ החיים, כמאמר שלמה ע"ה: 'אדם אחד מאלף מצאתי' (קה' ז,כח). וכמו 'פן' זה: 'פן יראה בעיניו' (יש' ו,י).

¹³ ברוב כתבי-היד נפלו טעויות באיזכור ארבעת היסודות. הנוסחה שהצגתי, שהיא ככל הנראה נכונה, מופיעה רק בעדי-נוסח בודדים, כגון [כת"י גינזבורג 382](#).

ג,בג: וישלחוהו ה' אלקים מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם – האדם הנזכר – שאכל מעץ הדעת ולא שלח ידו אחר כן לקחת מעץ החיים ולא אכל ממנו – הנה הוא מגורש מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם. ועפר הוא, ואל עפר ישוב (ג,יט).

ג,כד: ויגרש את האדם – הוא האדם שלא אכל מעץ החיים. ושנה בו פעם אחרת – כי כבר אמר 'וישלחוהו' – להודיע כי שילוחו וגירושו אינו מן המכוון בו. כי כבר שם בו האל גם כן יצר טוב כמו יצר רע, ונתן בו דעת בבחירה. וזהו שאמר **וישכן מקדם לגן עדן** – וכבר פירשנו 'גן עדן' (ב,ח); ור"ל 'מקדם': מתחלת היצירה שם בו שני היצרים בכח, אבל הרע יצא לפועל תחלה כי כן תחייב היצירה, 'כי יצר לב האדם רע מנעוריו' (בר' ח,כא) – **את הכרובים**, והוא שם לשכלים הנפרדים; והחלק העליון השופע מהם באדם יקרא גם כן 'כרוב'.¹⁴ ואמרו בלשון רבים, כי המביאים את האדם להדמות לכרוב הם החכמות, והם המוציאים שכל האדם מן הכח אל הפועל בהשתדלותו בהם. **ואת להט החרב המתהפכת** – זה שאמר על יצר הרע.

ולא אמר 'החרב' אלא 'להט החרב'. ולהט הוא מקרה בחרב, כי הוא המראה המתלהט בחרב בהיותו מלוטש; וכשיהפוך האדם אותו וינענעהו מצד אל צד, מחדש בו הלהט, והוא מפחיד הרואה אותו. וכן אמר: 'בעופפי חרבי על פניהם' (יח' לבי). והנה הודיע כי טוב העולם הזה המתעה את האדם הוא דמיון ומראה ודבר שאינו עומד על תכונה אחת; לפיכך קראו 'להט'. ואמר 'המתהפכת' לשון נקבה – על התאווה, שהיא משכן הלהט. והוא – הלהט – שומר **את דרך עץ החיים**, שלא ידרוך בו אדם באותו דרך המביאתו לעץ החיים ולאכל מפריו. ועליו נאמר: 'שומרי החומות הכוני פצעוני' (הש' שה"ש ה,ז). ובבראשית רבה (כא,ט) אמרו: 'ואת להט החרב' – על שם 'משרתיו אש להט'; 'המתהפכת' – שהם מתהפכים: פעמים אנשים ופעמים נשים, פעמים רוחות ופעמים מלאכים.

ד,א: **והאדם ידע את חוה אשתו** – כן דרך העולם, ולכך נברא האדם.

ותהר ותלד את קין ותאמר קניתי איש את ה' – והנה זרע האדם בשלשה פנים. יש שיקרא שמו 'קין', שהוא עובד אדמה; והוא בהמי קצת בדברים המושכלים. ולכך נקרא 'קין', כי עבודת האדמה ורוב קנין האדם ועסקו ורעות המקנה הוא בכלל עבודת האדמה; והוא חיי הגוף. וכן אמר: 'עובד אדמה אנכי כי אדם הקנני מנעורי' (זכ' יג,ה) – הנה קרא לעבודת האדמה 'קנין'.

ותאמר האשה קניתי איש את ה' – לפי שחושבת שזה רצון האל ולא דבר אחר, לפיכך אמרה האשה זה המאמר, ולא האדם.

ויש שיקרא 'הבל' (ר' בר' ד,ב), והוא שאין עבודתו באדמה אלא בקנין כסף וזהב. וממין זה קרא קהלת 'הבל', כמו שאמר: 'אהב כסף לא ישבע כסף ומי אהב בהמון לא תבואה גם זה הבל' (קה' ה,ט). ואמר: 'ויתרון ארץ בכל הוא' (קה' ה,ח). ואמר: 'מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל' (קה' ה,יא). אבל זה

¹⁴ במשפט הזה, החלק הארוך ששמתי בתוך קוים מפרידים (מ'וכבר פירשנו' עד 'כי יצר לב האדם רע מנעוריו') משמש כמין מאמר מוסגר מבחינה תחבירית, על-אף חשיבותו לפירוש המילה 'מקדם'.

שנקרא 'הבל' יש בו כח בשכל החמרי יותר מן העובד, ויש לו דעת ועצה בדברי המסחרים ובהנהגת המדינות; ואולי יהיה לו קצת השתכלות¹⁵ בשכל האנושי. אע"פ כן לא אכל מעץ החיים, כי אין לו ברוב חלק בשכל האנושי. וקראו 'רועה צאן' (בר' ד, ב) לפי שעסקו ברוב בבהמיות, והם תאוות הגוף.

ויש שיקרא 'שת' (ר' בר' ד, כה); והוא הנולד בצלם האדם ובדמותו (ה, ג), שיש לו חלק בשכל האנושי, שהוא ה'אדם' האמתי כמו שפירשנו. והוא אכל מעץ החיים.

ד, ב: ותוסף ללדת את אחיו את הבל – ר"ל כי ילידת הבל הוא תוספת. כי די לו לאדם לחיי הגוף בעבודת האדמה, והשאר הוא תוספת ויתרון לתענוגי האדם.

ד, ג: ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' – אחר שיבואו בימים ימעיטו רוב בני אדם בהנאות הגוף, ויכירו מעט במעשה הבורא, ויפנו אליו בקצת הדברים ויעשו צדקה וחסד. וזהו 'מנחה לה'. וקין נשאר בבהמות; ועשה יושר בעבודת אדמתו פעמים, אבל עדיין אין אמונתו רצויה אע"פ שקצת מעשיו רצויים (הש' כוזרי א, א) כי לא אכל מעץ החיים.

ד, ד: והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן – אע"פ ששלח נפשו להנאות הגוף, בבואו בימים החל להתבונן מעט בשכל האנושי ולעזוב הנאות הגוף ברוב לשם ה' – כי לא חפץ בהם – ומיעט בהנאות הגוף העודפות ובתענוגים. זה הוא 'מבכורות צאנו ומחלביהן'. ומפני זה וישע ה' אל הבל ואל מנחתו, כי ראה שראוי לפנות אליו בתקון מדותיו. ואע"פ כן לא היה שלם, כי לא נשתמש בשכל האנושי כל צרכו לפי כחו; לפיכך נהרג בזה ובבא. ואמר במשל כי נהרג – ולא אמר מת – לפי שיש לו הורג, ואין מיתתו מיתה טבעית.

ד, ה: ואל קין ואל מנחתו לא שעה ויחר לקין מאד ויפלו פניו – לא רצה בו ולא במעשיו, כי אין בו שכל, והוא נמשל כבהמות נדמה (הש' תה' מט, יג, כא) ואיננו מבין כאשר עושה הרע. וכאשר לא יבואו דבריו כלבבו, יחרה לו ויפלו פניו. זה הוא שאמר שלמה ע"ה: 'אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו' (מש' יט, ג).

ד, ו: ויאמר ה' אל קין – רצון האל – שהוא השכל האנושי – משיבו על זעפו ועל חרון אפו ואומר לו: למה חרה לך ולמה נפלו פניך. מבואר הוא.

ד, ז: הלא אם תיטיב שאת – למדו שכלו דרך התשובה. לפתח חטאת רובץ – אחר שלא תיטיב תמצא פתח דרך החטאת, כמו שאמרו רז"ל: 'בא לטמא פותחין לו' (יומא לח, ב; ועוד). או פירוש 'לפתח': תמצאהו לפתחך תמיד – תכשל בו בצאתך ובבואך.

ואליך תשוקתו – תאוותו ותשוקתו להכשילך, כי הוא הנחש המסית והמדיח.

¹⁵ בכתבי-יד אחדים כתוב 'השתדלות'; אך הנוסחה 'השתכלות' שברוב כתבי-היד נראית נכונה.

ואתה תמשל בו – אם תרצה אתה תמשל בו, ולא יעמוד לפניך אם תתגבר עליו. ואמר 'חטאת' לשון נקבה ואמר 'רובץ' לשון זכר, כי ה'חטאת' שזכר הוא יצר הרע. ובבראשית רבה (כב,ו): 'חטאת רובצת' אין כתיב כאן אלא 'חטאת רובץ' – בתחלה הוא תש כנקבה, ולבסוף הוא מתגבר כזכר.

ד,ח-ט: **ויאמר קין אל הבל אחיו** – כאלו מריבים זה עם זה, כי זה משבח עבודת האדמה כי היא חיי הגוף, וזה משבח השכל.

ויהי בהיותם בשדה – כלומר: בהיותם שניהם בשדה, והיא עבודת האדמה; כלומר שנתפתה הבל לקין.

ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו – כלומר: בהתגבר עליו הרגהו. וההריגה הזאת היא הריגת הנפש, שלא תשאר אחרי מות הגוף.

ובבראשית רבה (כב,ז): על מה היו מדיינין? רבי יהודה ברבי אומר: על חוה הראשונה היו מדיינין. ופירושו כמו שפירשנו (ר' ב,כב); כי חוה הראשונה היא התאוה הקבועה בבשר, שהיא חוה הראשונה שאכלה מעץ הדעת. אמר רבי אבהו: חוה הראשונה חזרה לעפרה! ועל מה היו מדיינין? אמר רב הונא: תאומה יתירה נולדה עם הבל: זה אומר אני נוטלה שאני בכור; זה אומר אני נוטלה שנולדה עמי. דבר אחר: תאומה יתירה שנולדה עם הבל היתה נאה ביותר והיה קין חומד אותה, ועל דבר זה היו מדיינין. ומה שאמר רבי אבהו 'חוה ראשונה חזרה לעפרה', פירושו כי כיון שבאו בימים תולדותיה, הנה היא שבה לעפרה ומתה כמו שפירשנו בפסוק 'ויהי מקץ ימים' (ד,ג) – והנה היא כאילו מתה. אלא שלדעת רב הונא על התאומה היתירה שנולדה עם הבל היו מדיינין; והתאומה היתירה היא אהבת השררה וגדולה. וזאת נולדה עם הבל, שהוא 'אוהב בהמון' (קה' ה,ט) ורוצה להשתרר על עובד אדמה. כי אהבת הכסף והזהב והרבות הממון – שהם כלם דברים יתירים – הוא להשתרר ולהתפאר על בני אדם. ומקנאים אליו¹⁶ בעבור זה; וזהו שאמר 'ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו'. והוא שאמרו רז"ל (הש' יומא פו,ב): שררה מקברת בעליה. ואע"פ שמשמעות זה הדבר על מיתת הגוף, ענינו האמתי הוא על מיתת הנפש. והטעם כי קין הוא ההורג, כי חמודו הוא לקנות ממון ולהרבות בנכסים, ואהבת עולם הזה הוא ההורג אותו.

ואם הבל נהרג כל שכן קין, אלא שהאריך לו האל. והנושא והנותן בזה הוא השכל כמו שפירשנו. ושואל **אי הבל אחיך** – ובאמת הוא אחי קין; והשאלה כשאלת הנביא: 'אבותיכם איה הם' (זכ' א,ה). ונרמז גם כן בזה הענין מה שאמר שלמה: 'יש צדיק אבד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו' (קה' ז,טו). ואמר עוד: 'והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם' (קה' ד,א).¹⁷

ד,י-טז: **ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה** – והדמים צועקים מן האדמה, כי היא גורמת המיתה, וכל העובד אותה הוא ארור ומחוסר מטובת האל. ואם יתודה החוטא אחר שרבו פשעיו אבל לא

¹⁶ במספר עדי-נוסח, כגון כת"י בודליאן Opp. 389, כתוב 'זה בזה' במקום 'אליו'.

¹⁷ בעדי-נוסח אחדים, כגון כת"י ששון 1060, נוסף כאן 'ואע"פ כן גבוה מעל גבוה שומר', על פי קהלת ב,ז. אך סביר להניח שביטוי זה אינו פרי עטו של רד"ק.

השלם בשכלו, יאריך לו בזה,¹⁸ כמו שאמר משה רבינו: 'ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו' וגו' (דב' ז, י). כי איננו שלם מי שיחדל מחטוא אם לא יעשה טוב ולא ישלים שכלו; והנה הוא בכלל 'שונאיו'. והנה הוא יוצא **מלפני ה'**, ונפשו מתטרפת, והנה הוא **בארץ נוד**. ומה שאמר **קדמת עדן ר"ל**: לפני עדן. ולא יכול להכנס שם; והוא לפניו ולא לאחריו מפני שהתודה על חטאיו והניחם. אבל לא נכנס לעדן, מפני שלא השלים בחייו במעשה הטוב ובהשלמת שכלו.

וכל זה הענין שפירשנו בשלשה בני אדם, יש לפרשו באדם אחד בשלשה זמנים – שיש בו קין בנערותו, הבל בבחרותו, ושת בזקנותו למי שחננו האל דעת. ונכון הוא למבין לפרש כל הענין בזה הדרך אחר שהצענו הענין. וענין למך עם נשיו (בר' ג, כג-כד) גם כן נכון למבין לפרשו בדרך המשל; ויהיו שתי נשיו החיה והצומחת, ולמך המדברת.

ד, כה-כו: וידע אדם עוד את אשתו ותלד בן ותקרא את שמו שת – ולא זכר חוה; כי הראשונה חזרה לעפרה כמו שכתבנו (ד, ח-ט), וזאת היתה אחרת שהיתה נשמעת לאדם. לפיכך הולידה זרע טוב; והוא זרע אחר – לא כמו הראשונים. והנה נמשך הבשר אחר השכל, ושב ה'מסכן' להיות 'מלך' (ר' קה' ד, יג). והנה הוא בצלם ובדמות, ושת בצלם ובדמות (ר' בר' ה, ג), ותולדותיו (בר' ה, ו-לב) גם כן בצלם ובדמות. לפיכך אמר **ולשת גם הוא יולד בן ויקרא את שמו אנוש** – שגבר בהם השכל האנושי, ולא החמרי העפרי, 'והחוט המשולש לא במהרה ינתק' (קה' ד, יב). ופירוש **אז הוחל** – מענין תחלה, שהחלו להתעסק בטבעיות ובאלהיות; וזהו 'הוחל לקרא בשם ה''. והתבונן כי השנים הראשונים לא קרא שמם אדם, אלא חוה הראשונה; ושת קראה אותו חוה השניה ואדם גם כן, כי שניהם היו לרוח אחת – לא לבשר אחד כבתחלה. ובבראשית רבה (כג, ו): 'ויקרא את שמו אנוש' – בעון קומי אבא כהן בר דלא: 'אדם שת אנוש' (דהי"א א, א) – ושתק? אמר להון: עד כאן בצלם ובדמות; מכאן ואילך הו קנטרנין.

---

¹⁸ בכתבי-יד בודדים, וכן במהדורתו של פינקלשטיין, הנוסחה כאן היא 'בזה ובבא'. אך ברור שנוסחה זו היא מוטעית, כי לפי רד"ק אין לאדם הנקרא 'קין' השארות-נפש כלל. כמו כן, כאשר מתאר רד"ק בקטע זה את התנודדותו של קין 'קדמת עדן', בהכרח כוונתו היא למציאותו של קין בעולם הפיזי לפני מותו.